

Розвиток маржинальної теорії: вплив на бухгалтерський облік

Розглянуто причини, які зумовили виникнення напряму економічної теорії – маржиналізму, та з'ясовано його вплив на бухгалтерський облік
маржиналізм, економічна теорія, економіка, бухгалтерський облік

Французькі економісти XIX ст. П.Ж. Прудон та Р.П. Коффі, вважали, що бухгалтерський облік – це частина політичної економії. Вони сформуливали національну думку про те, що бухгалтерський облік – це економічна наука [1].

Фабіо Беста, вважав, що мета обліку – оцінка, цінності – його предмет [7, с.50].

Бухгалтерський облік, як економічна наука, базується на вченні економічної теорії, предметом якої є ефективне використання обмежених ресурсів в умовах зростання людських потреб. Загальновизнаним є визначення предмета економічної теорії англійським економістом Лайонеллем Робінсом: “Економіка – це наука, що вивчає поведінку людини з точки зору відносин між її метою та обмеженими ресурсами, які можна альтернативно використовувати” [8].

В економічній теорії є кілька напрямів та шкіл, основні положення яких по різному впливали на розвиток бухгалтерського обліку. Так, поняття “вартість”, “цінність” різними школами економічної теорії мали істотну розбіжність щодо трактування. Розвиток поняття вартості пов'язаний з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства і з втратою працею ролі визначального фактора створення матеріальних благ. Саме теорія маржиналізму брала за основу вартості не витрати праці запропоновану класичною школою економічної теорії, а корисність.

Визначення сутності теорії маржиналізму було предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як М.А. Сажина [9], А. Шевченко, В. Жученко, С. Ніколенко [11], С.В.Мочерний [3], Г.Н. Климко, В.П. Несторенко, Л.О. Каніщенко [8], Грищенко А.[2], Юхименко П.І., Леоненко П.М. [12] та інші.

Метою даної публікації є виявлення факторів, які вплинули на розвиток теорії маржиналізму, та висвітлення її впливу на бухгалтерський облік.

Зміни, що відбувалися в суспільно-економічному житті розвинутих країн Заходу під впливом науково-технічного прогресу, зумовили виникнення в останній третині XIX ст. в економічній теорії нову течію – маржиналізм. Ця течія згодом стала визначальним напрямом розвитку політичної економії. Назва цього напряму економічної теорії походить від французького “marginal” – “граничний”. Методологічним принципом маржиналізму є використання граничних величин (гранична корисність, гранична продуктивність, граничні затрати, граничний продукт, граничний дохід тощо). На цій основі маржиналістам вдалося створити ефективний аналітичний апарат дослідження проблем економічного розвитку. Виникнення маржиналізму було обумовлено не лише економічними чинниками, а й ідеологічними. Маржиналісти протиставляли свої концепції марксизму і виступали проти трудової

теорії вартості. Для маржиналізму була характерна нова методологія, відмінна від марксистської та класичної теорії.

Основна ідея маржиналізму – дослідження граничних економічних величин як взаємопов'язаних явищ економічної системи в масштабі фірми, галузі (мікроекономіка), а також і всього народного господарства (макроекономіка). У даному контексті сучасний маржиналізм включає в себе і неокласичну, і кейнсіанську економічні концепції, а економічна наука вперше стала галуззю знання, яка вивчає взаємозв'язки між визначеною метою і наявними обмеженими засобами, які мають альтернативні можливості використання [12, с.137].

Одним із фундаментальних підходів до пояснення сутності та методології бухгалтерського обліку є підхід з позиції створення теорії вартості як змісту економічної науки.

Процесом визначення вартості є оцінка. Будучи елементом методу бухгалтерського обліку, передумовою відображення фактів господарського життя в облікових регістрах, оцінка є поняттям досить складним і не обмежується рамками бухгалтерського обліку.

Оцінка є вираженням думки про цінність.

Соціально-економічні процеси кінця XIX ст. характеризувалися зростанням монополістичних тенденцій, посиленням кризових явищ, зниженням ефективності функціонування грошової системи. З класичних позицій неможливо було пояснити ні причини економічних криз, ні процеси ціноутворення чи грошового обігу, ні інші нові явища господарської практики.

Маржиналізм мав своїх попередників. Найвідоміші серед них – англійські економісти У. Ллойд, С. Лонгфілд, Н. Сеніор. Однак вони не використовували в економічній теорії поняття „гранична корисність” за його сутністю. Інші попередники – французькі вчені А. Курно, Ж. Дюпюї; німецькі дослідники Г. Госсен, Й. Фон Тюнен та англієць Р. Дженнінгс не лише кожен по-своєму відкрили поняття граничної корисності, а й використовували його для аналізу поведінки споживача. Але їх значний внесок в економічну теорію не був помічений сучасниками і здобув визнання лише в останній третині XIX ст. у працях основоположників маржиналізму.

Зазначимо, що українська школа маржиналізму сформувалася в останнє десятиліття XIX ст. – перші двадцять років XX ст. Найвідомішими представниками маржиналізму в Україні були Р. Орженцький, Д. Піхно, Є. Слуцький.

Маржиналізм є наслідком маржинальної революції. Він охоплює низку шкіл економічної теорії: австрійську, лозаннську, американську, українську та інші. Маржинальна революція здійснювалася у два етапи. Перший етап охоплював 70-80-ті роки XIX ст. і називався ранній маржиналізм, другий етап (90-ті роки XIX ст.) називався відповідно пізній маржиналізм. Найбільш яскравими представниками нової класики були:

- Великобританія - Уільям Стенлі Джевонс (1835-1882), Френсіс Еджуорт (1845-1926), Альфред Маршал (1842-1924), Артур Пігу (1877-1959);

- Австрія – Карл Менгер (1840-1921), Фрідріх фон Візер (1851-1914), Євгеній фон Бем-Баверк (1851-1914);

- Швейцарія – Леон Вальрас (1834-1910);

- США – Джон Бейтс Кларк (1877-1938);

- Швеція – Кнут Віксель (1851-1926).

Неокласична теорія (теорія маржиналізму) переглянула всі основні поняття, з якими зіштовхується економічна наука: вартість, ціна, витрати виробництва, граничні витрати, багатство, капітал, основні види доходів та ін. Так прихильниками

маржиналізму були змінені поняття “вартість” та “товар”, які використовувалися класичною економічною школою на “цінність” та “економічне благо” відповідно.

Дж.Б. Кларком було обґрунтовано поділ витрат виробництва на постійні та змінні. Ідея поділу витрат на постійні та змінні в залежності від об’єму виробництва мала велике значення в бухгалтерському обліку в частині теорії калькулювання в системі управління економічними процесами та явищами. Також Дж.Б. Кларк та Д. Харріс стояли у витоків системи “директ-костинг”. Дана система виникла в США в період великої депресії та отримала широке розповсюдження в 50-ті роки XX ст. Даний термін був введений у 1936 р. американцем Д. Харрісом, дослівний переклад якого означає “облік прямих витрат”.

Прихильники граничної корисності зокрема Е. Бем-Баверк, Ф. Візер, У.С. Джевонс, К. Менгер, (австрійської школи), Л. Вальрас (лозаннської школи), Дж. Б. Кларк (американської школи неокласики), вважали неприйнятним зведення вартості до трьох факторів виробництва [8, с. 133]. Вони протиставили трудовій теорії вартості суб’єктивно-психологічну теорію цінності: вартість (цінність) визнається ними мірою корисності результату; розмежовуються сукупна корисність блага (корисність усього запасу або всієї доступної індивіду даної кількості благ) і гранична корисність блага (корисність останньої одиниці цього запасу або доступної кількості благ); цінність розглядається як суб’єктивна за своєю природою категорія, як судження економічної людини про важливість благ, наявних в її розпорядженні, для підтримання життя і добробуту.

Менгер К. дотримувався думки, що вартість виникає внаслідок взаємозв’язку між потребою людини й економічними благами, що можуть її задовольнити. Він сконструював теорію суб’єктивної цінності, в основі якої проголосив корисність і рідкісність благ. Вважав, що цінність мають лише ті блага, кількість яких є недостатньою для задоволення потреби в них. Згідно з його теорією, цінність є суб’єктивною не тільки за своєю суттю, але й за мірою. Так, індивід “розташовує” потреби в порядку зниження міри їх цінності, намагаючись задовольнити їх тією кількістю благ, яка є в його розпорядженні. При цьому кількість кожного блага буде залежати від двох факторів: по-перше, від важливості потреби, по-друге – від міри її насичення.

Бем-Баверк сформулював ідею корисності речі наступним чином: “Для створення цінності необхідно, щоб з корисністю поєдналася рідкість не абсолютна, а тільки відносна, тобто як порівняти з розмірами існуючої потреби в речах такого роду. Висловлюючись точніше, ми скажемо: цінності набирають матеріальні блага тоді, коли реальний запас матеріальних благ цього роду настільки незначний, що для задоволення відповідних потреб їх або не вистачає зовсім, або їх так мало, що ... певна сума потреб має залишитись незадоволеною. І навпаки, не мають цінності ті матеріальні блага, які є в нашому розпорядженні в такій кількості, що з їхньою допомогою можуть бути не тільки повністю задоволені відповідні потреби, а й залишається ще понад того певний надлишок, який не знаходить собі застосування”¹. Процес утворення цінності поділяв на два етапи. Перший зв’язував з утворенням суб’єктивної цінності, під якою розумів індивідуальну оцінку блага суб’єктом. Залежала від того, яку роль благо відігравало в задоволенні його потреб. Якщо корисність абстрактна, то благо не отримує оцінки і його суб’єктивна цінність дорівнює нулю. [4, с.247] Другий етап – зв’язував із “об’єктивною” цінністю, яка, на його думку, формується на ринку в процесі стихійного виявлення попиту і пропозиції. Через вирівнювання суб’єктивних оцінок створюється якась нова

¹ Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ. – М.; СПб., 1903. – С.192.

“середня” цінність, що її можна розглядати як об’єктивну. Отже, об’єктивна цінність формується під впливом попиту і пропозиції, належне співвідношення яких забезпечується на ринку автоматично – через вільну конкуренцію [4, с.247].

Представник австрійської школи Ф. Візер вважав, що цінність засобів виробництва, які необхідні для виготовлення певного товару, визначається граничною корисністю.

За своїми поглядами Кнут Вікссель (представник шведської школи) найближче стояв до австрійської школи, так розробляючи теорію цін, він виходив із маржиналістського розуміння вартості і вважав, що вартість – величина не постійна та не об’єктивна. Головним фактором, який визначає вартість, є гранична корисність [4, с.259].

Госсен Г. (1810-1858) сформулював закони психологічної оцінки благ та теорію цінності благ, відповідно до якої, блага мають цінність для суб’єкта лише у тому випадку, коли їх кількість є меншою від необхідної, і ця цінність не зменшується із задоволенням потреб від споживання кожної наступної додаткової одиниці блага.

Згодом його положення були розвинуті англійським економістом У.С.Джевонсом (1835-1882), швейцарським економістом Л.Вальрасом (1834-1910), австрійськими економістами Є.Бем-Баверком (1851-1914), К.Менгером (1840-1921), Ф.Візером (1851-1926) та ін.

Представник математичної школи У.С. Джевонс стверджував, що цінність блага визначається його корисністю. Також ним було введено у науковий облік поняття “гранична корисність”. Гранична корисність, на його думку, найменша корисність одиниці даного запасу товарів або справжньої корисності останнього представника ряду, що знижується; головний фактор, що визначає цінність товарів, основний регулятор товарних цін, їх кінцева основа.

Вальрас Л. вважав, що гранична корисність є прямо пропорційною інтенсивності потреби і обернено пропорційною кількості даних продуктів. На думку Вальраса основний закон обігу полягає у тому, що найбільша корисність для споживання виникає тоді, коли граничні корисності товарів, які є у його розпорядженні, відносяться як ціни окремих товарів. У теорії цін він намагався поєднувати принцип граничної корисності з теорією попиту та пропозиції, а також з теорією затрат виробництва.

З розвитком теорії маржиналізму сформувалися два підходи до оцінки корисності благ і максимізації задоволення потреб людей від їх споживання: кількісний (кардиналістський) та порядковий (ординалістський). Відмінність у цих підходах полягає у трактуванні проблеми виміру корисності.

Висновки, до яких прийшли маржиналісти, полягали у тому, що по-перше вони розмежували поняття сукупної корисності блага (корисність всього запасу чи всієї доступної індивідові кількості блага) і граничної корисності (корисності останньої одиниці з усього запасу чи всієї доступної індивідові кількості блага); по-друге, виходили з того, що у процесі споживання діє закон спадної корисності блага. В даному законі вказується взаємозв’язок між кількістю споживаного блага і мірою задоволення потреб від споживання кожної його додаткової одиниці.

Теорія граничної корисності використовувалася для визначення величини вартості (цінності) товарів та послуг, та була протиставлена теорії вартості А.Сміта, Д.Рікардо і К.Маркса. Маржиналісти намагалися відкинути теорію вартості, що розглядала її з боку затрат праці, та стверджували, що в оцінці блага необхідно виходити не з величини затрат на його виробництво, а з його корисності та рідкості.

На думку прихильників маржиналізму, цінність блага виключно залежить від його корисності.

Проте, теорія граничної корисності, як і трудова теорія вартості, виявилася недостатньою для побудови наукової теорії ціни. Ці теорії у поєднанні були використані англійським економістом А.Маршаллом (1842-1924) для створення загальної теорії ціни. Принцип граничної корисності було покладено в основу неокласичної теорії, що передбачає необхідність обміну з урахуванням не лише корисності блага, але й затрат виробництва. Відповідно до цієї теорії, ціна товару визначається за двома факторами: граничною корисністю та затратами виробництва. Ціна, яку покупець згоден заплатити за товар, зумовлюється мірою його корисності; ціна, яку визначає продавець, має в своїй основі затрати виробництва.

Ідея синтезу маржиналізму і трудової теорії вартості висловлювалася ще у 1890 р. М.Туган-Барановським у його праці "Вчення про граничну корисність господарських благ як причину їх цінності", в якій вказувалося також, що названі наукові напрями підходять до вивчення проблеми цінності з двох сторін: теорія трудової вартості – з об'єктивної, а маржиналізм – з суб'єктивної. [10]

Для маржиналізму була характерна нова методологія, відмінна від марксистської та класичної теорії.

По-перше, маржиналізм ґрунтується на принципово нових методах економічного аналізу, що дозволяє застосовувати граничні величини для характеристики змін у явищах, які відбуваються. У цьому його відмінність від класичної політекономії, автори якої користувалися лише характеристикою суті економічних явищ, категорій, виражених у середній або сумарній величині. Так, наприклад, у класичній концепції в основі визначення ціни лежить витратний принцип, який пов'язує її величину з витратами праці (за іншим трактуванням – з витратами виробництва). Згідно з концепцією маржиналістів формування, через теорію граничної корисності, пов'язується з споживанням продукту, тобто з врахуванням того на скільки зміниться потреба в продукті, який оцінюється, якщо споживається додаткова одиниця цього блага.

Ще одна революційна особливість маржиналізму полягає в тому, що класики поділяли економічні явища тенденційно, вважаючи сферу виробництва первинною щодо сфери обігу, а вартість – вихідною категорією всього економічного аналізу, а маржиналізм розглядає економіку як систему взаємозалежних господарюючих суб'єктів, які розпоряджаються господарськими благами, фінансовими і трудовими ресурсами. Саме тому завдяки маржинальній теорії проблема рівноваги і стабільного розвитку економіки стала предметом аналізу результатів її взаємодії з навколишнім середовищем – як підприємств і фірм, так і народного господарства в цілому.

Крім того, порівняно з класичною теорією маржинальна теорія широко застосовує математичні методи, у тому числі диференціальне обчислення. При чому, математика використовується маржиналістами не тільки для аналізу граничних економічних показників, але й для обґрунтування поняття оптимальних рішень при виборі найкращого варіанту з ряду можливих гіпотез. Так, М. Фрідмен, про гіпотези писав, що їх змістовність можна пояснити з допомогою фактичних даних, і навіть показати чи є гіпотеза "правильною" чи "помилковою", чи буде "прийнята" як обґрунтована, чи "відкинута", оскільки "єдиним конкретним текстом, який дозволяє оцінювати обґрунтування гіпотези, може бути її порівняння з реальністю" [12, с.138].

"Революційні" зрушення маржиналізм зумовив і в галузі кількісної теорії грошей. Класики, на противагу примітивному інфляціонізму своїх попередників –

меркантилістів, доводили ступінь не нейтральності грошей хоча б у короткостроковому періоді. Вони не припускали можливості позитивної дії “повзучої” інфляції на виробництво і зайнятість. Маржиналісти дали нові докази на користь поступової зміни ортодоксальної версії кількісної теорії грошей Рікардо – Мілля. У результаті були визнані такі основні функції грошей, як засіб обігу, міри вартості, засіб нагромадження. Причому відпала необхідність пошуку головної функції грошей. «Гроші – це те, що роблять гроші. Все, що виконує функції грошей, і є гроші» [12, с.139].

Також методологічний інструментарій маржиналізму дозволив зняти таке важливе для класиків питання, як первинність і вторинність економічних категорій. Це сталося, насамперед, завдяки перевазі функціонального підходу, який став найважливішим засобом аналізу і перетворення економічної теорії в точну науку.

Маржиналісти давали принципово нові визначення таким категоріям як вартість, ціна, прибуток. Наведемо порівняльну характеристику даних понять у визначеннях маржиналістів та марксистів (табл.1).

Таблиця 1 - Порівняльна характеристика основних економічних понять маржиналістів та марксистів.

Категорія	Позиція представників маржиналізму	Позиція представників марксизму
Вартість	Категорія суб’єктивна, залежить від оцінки значимості блага для покупця	Категорія об’єктивна, в її основі – витрати живої та уречевленої праці
Ціна	Визначається на основі рівноваги попиту та пропозиції	Регулюється законом вартості
Ціна	Визначається найменшою корисністю останньої одиниці запасу певного блага	Визначається середніми витратами виробництва
Прибуток (капітал)	Різниця вартості теперішньої і майбутньої	Накопичена, неоплачена праця робітників

Як видно з даної таблиці маржиналісти і марксисты по різному сприймали основні економічні поняття. Так, для маржиналістів у визначенні вартості головним є корисність даного блага для покупця, марксизм же виходить з витрат, витрачених на виробництво даного блага, що є більш правильним, так як не можна відкидати вплив витрат виробництва на вартість товару, як це робили маржиналісти. По різному вони сприймали і прибуток. Маркс вважав, що прибуток створюється в процесі виробництва, коли створюється додана вартість

Маржиналісти вважали, що прибуток створюється в процесі підприємницької діяльності і виступає у вигляді перевищення отриманого доходу над витратами.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу зробити наступні висновки:

Теорія маржиналізму мала великий вплив не лише на економічну теорію, а й на бухгалтерський облік. Поняття, якими оперували прихильники маржиналізму – “вартість” (“цінність”), “корисність”, як бачимо, знаходять своє відображення і у обліку. Течії економічної теорії, які визначали теорію вартості, по різному трактували дане поняття, розглядаючи її як цінність або як характеристику речі. Також прихильниками маржиналізму, а саме Дж.Б. Кларком було обґрунтовано поділ витрат на постійні та змінні. Ідея поділу витрат на постійні та змінні в залежності від об’єму виробництва мала велике значення в бухгалтерському обліку в частині теорії калькулювання в системі управління економічними процесами та явищами. Також

Дж.Б.Кларк та Д.Харріс стояли у витоків системи “директ-костинг”, розгляд якої є подальшою перспективою дослідження.

Список літератури

1. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку. Ч.1. Навчальний посібник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”. Житомир: ЖІТІ, 1999. – 928 с.
2. Грищенко А. Маржиналізм і трудова теорія вартості: чи можливий синтез? // Економіка України. – 1996. – №1. – С.73-79
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
4. Історія економічних учень: Підручник. / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Титаренко, А.М. Поручник та ін.; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 2001. – 564 с.
5. Кавтарадзе Г.А. История экономического развития Запада. – М.: Энигма, 2005. – 336 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Пер.с англ. Науч. ред. Левит Р. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 192 с..
7. Лупикова Е.В. История бухгалтерского учета: Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2006. – 240 с.
8. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Г.Н. Климко, В.П. Несторенко, Л.О. Каніщенко та ін.; за ред. Г.Н. Климка, В.П. Несторенка. – 2-ге вид., перероб.і доповнене. К.: Вища школа. – Знання, 1997. – 743 с.
9. Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства: Учебное пособие. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2001. – 224 с.
10. Туган-Барановский М.И. Учение о предельной полезности хозяйственных благ как причине их ценности. “Юридический весник” №10. 1890, т.2, с.192-230
11. Шевченко А., Жученко В., Ніколенко С. Маржиналізм: історія, теорія, практика // Економіка України. – 1999. – №8. – С.55-61
12. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб.– К.: Знання-Прес, 2000. – 514 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Рассмотрено причины, которые обусловили возникновение направления экономической теории – маржинализма, и определено его влияние на бухгалтерский учет.

The reasons that caused the development of such economic theory direction as marginalism have been considered as well as its impact on accounting has been determined.